

Fesad û Bêbext di Trajedîya Evînê da: Weku Nimûne Destanên Evînî yên Mêjûyî

Kenan Subaşı¹

Halk Hikâyeleri'ndeki Aşkî Trajediye Dönüştüren Hilekâr ve Düzenbaz Karakterler

Öz

Halk hikâyeleri Kürt sözlü halk edebiyatı içinde geniş bir yer kaplayan türlerdendir. Bu hikâyelerdeki aşklar çoğunlukla trajiktirler ve aşıklar birbirlerine kavuşmadan ölürlür. Aşkî trajedi çoğunlukla toplumsal nedenlerden kaynaklıdır. Bu sebepler aşıklar arasındaki sınıfsal statü farklılıkları veya din ve mezheb ayrılıklarıdır. Bazen otoritelerin zorbalığı nedeniyle de bu trajedi yaşanmaktadır. Fakat bu trajik aşklar sözlü anlatı haline getirildiklerinde sözkonusu toplumsal sebepler sansürlenerek bunların yerine düzenbaz ve hilekar karakter ya da motifler yaratılır. Biz de bu konu bağlamında Kürt sözlü anlatısında trajik aşk konusunu işleyen *Memê Alan* ile *Halil Beg û Gewrê* halk hikâyelerini inceledik. Bir taraftan bu halk hikâyelerinin tarihsel arka planını açığa çıkarmaya çalışırken bir diğer taraftan sözlü anlatıların içeriğine odaklandık. Sonuç olarak bu hikâyelerde yer alan Beko ve Xelo isimli iki antagonist karakterin hem hilekâr ve düzenbaz hem de birer kurban oldukları kanaatine vardık. Sözlü anlatı çerçevesinde düzenbaz ve hilekâr motifler oldukları doğrudur. Fakat gerçekte onlar yaşamış trajik aşkların asıl nedenlerini sansürlemek adına halk, icracılar ve otoriteler tarafından yaratılmış kurbanlardır.

Anahtar Kelimeler: Halk Hikâyeleri, Aşk, Tapedî, Düzenbaz, Memê Alan, Halil Beg û Gewrê.

Kurte

Destanên Evînî yên Mêjûyî cureyekî berbelav ê vegêrana gelêrî ya Kurdî ye. Evînên di van destanan da bi piranî trajîk in û evîndar naçihîjine hev û di dawiyê da dimirin. Trajedîya evînê bi piranî bi sebebên civakî pêk tên her weku cudahîya statuya çînî, cudatîya bawerîyê ya di navbera evîndaran da. Carinan ji ber zîlm û zora desthilatdaran ev trajedî pêk tê. Lêbelê dema ku ev rûdan vediguherin vegêranên gelêrî, sebebên civakî tên sansurkirin û di şûna wan da karakter û motifên weku fesad, bêbext û hilekar tên afirandin. Me jî di vê xebatê da di çarçoveya vê mijarê da du destanên evînî yên

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, kenansubasi@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7744-1646.

mêjûyî yên bi navê *Memê Alan û Xelîl Beg û Gewrê* nirxandin. Li hêlekê me bala xwe da paşxaneyê tarîxî ya van destanan û li hêlekê din jî me bala xwe da naveroka varyantên gelêrî. Em di dawiyê da gihîştin wê qenaetê ku Beko û Xelo du karakterên antogonîst ên van destanan hem fesad û bêbext in hem jî qurban in. Di nav çarçoveya vegêrana gelêrî da fesad û bêbext in. Lê di rastîya xwe da ew du qurbanên civak, îcraker û desthilatdaran in ku ji bo sebebên esil ên rûdanan sansur bikin hatine afirandin.

Bêjeyên Sereke: Destan, Evîn, Trajedî, Fesad, Memê Alan, Xelîl Beg û Gewrê.

Deceptive and Deceitful Characters in Folk Romance who Turn Love into Tragedy

Abstract

Folk romances are one of the genres that occupy a large place in Kurdish oral folk literature. The loves in these romance are often tragic and the lovers die before they can meet each other. The tragedy in love is often due to social reasons. These reasons are differences in class status between the lovers or differences in religion and sect. Sometimes this tragedy is also caused by the tyranny of the authorities. However, when these tragic loves are turned into oral narratives, these social reasons are censored and replaced with deceptive and deceitful characters or motifs. In the context of this issue, we analyzed *Memê Alan* and *Khalil Beg û Gewrê* folk romances that deal with the subject of tragic love in Kurdish oral narrative. While trying to reveal the historical background of these folk romances, we focused on the content of the oral narratives. As a result, we came to the conclusion that the two antagonist characters named Beko and Xelo in these stories are both deceptive and deceitful, as well as victims. It is true that they are deceptive and deceitful motifs within the framework of oral narrative. But in reality they are victims created by the public, performers and authorities in order to censor the real causes of tragic loves.

Keywords: Folk Romance, Love, Tragedy, Deceptive, Memê Alan, Khalil Beg û Gewrê.

Extended Abstract

Folk literature is a field of literature that contains the way of life, feelings and thoughts, narratives and beliefs of a nation and is also a part of folklore. It is usually performed and transmitted orally and through language. There are many literary genres within this literature in terms of form and content. Especially since the second half of the 19th century, with the disciplining of folklore science and the concentration of research in this field, many studies have been carried out on the classification, definition and performance of literary genres. One of these genres is one

of the narratives called folk romances today. Folk romances are one of the genres that occupy a large place in Kurdish oral folk literature. The loves in these romance are often tragic and the lovers die before they can meet each other. The tragedy in love is often due to social reasons. These reasons are differences in class status between the lovers or differences in religion and sect. Sometimes this tragedy is also caused by the tyranny of the authorities. However, when these tragic loves are turned into oral narratives, these social reasons are censored and replaced with deceptive and deceitful characters or motifs. In the context of this issue, we analyzed *Memê Alan* and *Khalil Beg û Gewrê* folk romances that deal with the subject of tragic love in Kurdish oral narrative. Before analysing the stories, we have prepared an introductory article on the definition, classification and structure of Kurdish folk tales, as well as their points of difference from the folk tales of other nations. Then while trying to reveal the historical background of these folk romances, we focused on the content of the oral narratives. The accessibility of the historical background of the folk romances varies according to each story. For example, while the historical background of the *Memê Alan* story in this study is very dark and full of unknowns, the historical background of the *Khalil Beg û Gewrê* story has been revealed to a great extent. In particular, we found that the historical background of the story of *Khalil Beg û Gewrê* and the events and characters described in the oral narrative overlap to a great extent. This finding has once again shown us the strong relationship of oral folk tales with historical reality and has shown that this possibility is very high in other stories as well. We analysed the oral narratives under two main headings. Firstly, we evaluated our subject, tragic love and its deceptive and deceitful characters, according to Stith Thompson's motif index, which analyses folk narrative motifs. Our second heading in the analysis of oral narratives was to divide the narratives into episodes. Especially in this context, we have focused on the episodes in which the deceptive and deceitful characters named Beko and Xelo appear in a deeper way. In these episodes in the oral narratives, we have explained the responsibility attributed to these two deceptive and deceitful characters in the evolution of love into tragedy with examples, and we have not forgotten to show and explain the descriptions that strengthens this argument. As a result, we came to the conclusion that the two antagonist characters named Beko and Xelo in these stories are both deceptive and deceitful, as well as victims. It is true that they are deceptive and deceitful motifs within the framework of oral narrative. But in reality they are victims created by the public, performers and authorities in order to censor the real causes of tragic loves. We have also learnt that other folk romances in Kurdish are influenced by the structure of the *Memê Alan* story and that dengbêjs have assimilated this story structure.

Destpêk

Edebîyata gelfî hizir, derbirîn, hest û vegêrana miletekî û parçeyek ji folklorê ye ku bi devkî û ziman tê îcrakirin. Li gorî teşe û mijaran gelek şax û cureyên vê edebîyatê bi dîsîplînîzebûna folklorê xisûsen piştî nîveka yekem a sedsala 19an hatin binavkirin û senifandin.

Destanên evînî yên mêjûyî di nav vegêrana gelêrî da cureyekî berbelav û pîrnimûne ye. Me ev cure ne weku hîkayet ne jî weku beyt bi nav kirin. Me ew jî di bin navê destanê da bi cih kir û weku cureyê destanê yê ku evîna mêjûyî vedigêre pênase kir.² Destanên evînî yên mêjûyî beramberî “romance”, “ballad”ên ewropî û “halk hikâyeleri”yên tirkî tê. Lê ev beramberî, sedî sed ne tam weku hev e. Mesela çend ferq û cudahîyên destanên evînî yên mêjûyî yên Kurdî û “halk hikâyeleri”yên tirkî meriv dikare bi vî rengî rave bike. Berî her tiştî di navbera îcrakeran da ferq heye. Dengbêj bê enstruman distrên û vedigêrin, aşîq bi saz û tembûrê distrên. Herçiqaş weku îcraker hozan û aşîq di Kurdî da hebin jî dengbêj di nav Tirkî da tunene. Di tirkî da carinan aşîq/îcraker bixwe dibe evîndar û lehengê vegêranê û serborîya evîna xwe neqil dike ku ji vî cureyê ra dibêjin “âşîk-şairlerin romanlaşmış hayatları” an jî “âşîk-şairlerin biyografileri” (Boratav, 2011: 18; Oğuz, 2008). Di Kurdî da jî em dizanin ku vegêranên strankî yên bîyografîya şair û dengbêjan hene yên weku Evdalê Zeynikê, Elî Berdeşanî, Feqîyê Teyran û hwd. Lêbelê ev ne li ser serborîyên evînen wan in, bi gîştî li ser jîyana wan in. Weku din pîranîya halk hikâyeleri/hîkayetên gelêrî yên Tirkî bi gîhiştina hev a evîndaran bi dawî dibe, lê di destanên evînî yên mêjûyî yên Kurdî da bi pîranî bi negîhiştina hev û mirinê bi dawî dibe. Herwiha digel ku di pîranîya hîkayetên tirkî da şopên lehengîyê/destanê yan epîkê kêm bûye yan ji holê rabûye (Boratav, 2011: 46) jî di destanên evînî yên mêjûyî yên Kurdî da hîn şopên lehengîyê/epîkê eşkere û zindî ne. Helbet digel van ferqan gelek motif û binyatên hevpar jî hene di navbera van hîkayetên milletên cuda da. Yanî nayê wê manayê ku yekser bi temamî ji hev cuda ne.

Em dema li gor esasên jor bala xwe didin destanên evînî yên mêjûyî yên Kurdî em dibînin ku ji hêla teşe û naverokê ferq di navbera wan da jî hene. Loma em dikarin vî cureyî bi vî rengî dabeş bikin di nav xwe da:

Destanên Evînî û Lehengî Têkel: Memê Alan, Dewrêşê Evdî, Kerr û Kulik, Sîyabend û Xecê, Cembelî û Binefş.

Destanên Xwerû Evînî: Xelîl Beg û Gewrê, Heso û Nazê, Memê û Eyşê, Sêva Hacî.

Destanên Strankî yên Evînî: Gula Bavfile, Emerkê û Qîza Tucar Axa, Sosin û Ferzê, Esmera Şukrî, Silo Begê û hwd.

Ev dabeşkarî hem li gorî naverokê hem jî li gorî teşe û îcrayê hatîye kirin. Bo nimûne “destanên evînî û lehengî têkel” û “destanên xwerû evînî” ji hêla

² Ev babet bi serê xwe weku gotarek hatîye amadekirin û dê piştî vê gotarê bê weşandin.

teşeyê ve menzûm an jî pexşan û menzûm têkel in û dişibin hev lê ji hêla naverokê ve di yên evînî û lehengî têkel da şopên lehengîyê/epîkbûnê bi eşkere xuya ne. Lêbelê di destanên xwerû evînî da şopên lehengîyê/epîkbûnê pir lawaz bûne û heta hema hema hîç nemane. Loma serborîya hatina dinê ya leheng, mezinbûna wî, îmtihan û xisûsiyetên bi wî rengî di wan destanan da xuya nabin. Ji ber van cudahiyan me ew dabeşî du qîsman kir. Ji bilî van her du binbeşan binbeşeke din jî di bin destanên evînî yên mêjûyî da heye ku ew jî ji alîyê îcra û teşeyê xwe ve cuda dibe. Erê rast e ku destanên strankî yên evînî jî vegêran in, lêbelê hem di şewaza stranê da tê îcrakirin hem jî li gorî her du binbeşên din kurttir in. Bi piranî fokûs rasterast li ser evînê ye ne ku li ser leheng, karakter û honandina rûdanê ye.

Ji alîyê binyat û zîncîreya rûdanê jî ferqa van binbeşan heye ku em dikarin wiha destnîşan bikin:

Binyata destanên evînî û lehengî têkel:

- A. Destpêk (rewşa berî leheng tê teswîrkirin)
- B. Malbata leheng û hatina dinê ya leheng
- C. Mezinbûn û îmtihanên lehengîyê
- D. Evîndarbûn
- E. Hewildana ji bo gihîştina evîndar û bi rê ketin/cihguhertin (astengî carinan li vir dest pê dikin)
- F. Astengî
- G. Veguherîna evînê ber bi trajedîyê

Binyata destanên xwerû evînî:

- A. Destpêk (evîndar û malbatên wan tên nasandin)
- B. Evîndarbûn
- C. Hewildana ji bo gihîştina evîndar û bi rê ketin/cihguhertin (astengî carinan li vir dest pê dikin)
- D. Astengî
- E. Veguherîna evînê ber bi trajedîyê

Binyata Destanên Strankî yên Evînî:

- A. Nasandina evîndaran û pesnê wan (mimkûn e di temamê stranê da dewam bike)
- B. Astengî û rexneya li astengî û astengêran
- C. Trajedîya evînê (astengêr bèn tune kirin jî evîn her trajîk dimîne)

Ger em hêdî hêdî daxilî nav mijara xwe bibin, em ê ferqeke din a destanên evînî yên mêjûyî û “halk hikâyeleri”yan bibînin ku ew jî astengêr in. Esil di her du vegêranan da jî astengêr hene. Lê ferqa sereke ev e ku di “halk hikâyeleri”yên tirkî da bi piranî evîndar ji astengan diborin û di dawîyê da digihîjin hev û vegêranan tamam dibe û pir kêma hikayetên wisa hene ku evîndar negihîjin hev (Başgöz, 2012: 92-94) ku ew jî dîsa bi piranî hikayetên îranîneşeb in. Lê berevajî yên tirkî di destanên evînî yên mêjûyî yên Kurdî da evîndar bi piranî ji astengîyan naborin û bêyî ku bigihîjin hev dimirin û bi awayekî trajîk vegêran bi dawî dibe.

1. Mijara Lêkolînê

Me di vê meqaleyê da destana Memê Alan (Mem û Zînê) û destana Xelîl Beg û Gewrê ji aliyê karakterên fesad û bêbext ve nixandin. Ev her du destan jî cureyên destanên evînî yên mêjûyî ne ku destanên Kurdî yên bi vî rengî bi piranî evîneke trajîk vedihewînin. Yanî bi piranî di dawîya vegêranê da evîndar nagihîjen hev û dimirin. Di trajîkbûna evîne da hin karakter rolên sereke dilîzin ku ji bo van “asteng” jî tê gotin. Bo nimûne di vegêranên Tirkî yên bi vî rengî da aşiq bi piranî ji van astengan diborin û digihîjin hev, lêbelê di vegêranên Kurdî da aşiq ji wan astengan naborin û ev asteng dibin sebeba negihîştina hev a aşiqan. Em ê jî bêtir di çarçoveya van destanan da motîfên evîna trajîk destnîşan bikin û yek ji wan motîfan xisûsen li ser fesad û bêbextên astengêr rawestin.

2. Destana Memê Alan

Memê Alan an jî *Mem û Zîn* destaneke evînî ya mêjûyî ye ku di nav hemû zar û zaravayên Kurdî da belav bûye û di nav destanên evînî yên mêjûyî da mimkûn e yek ji wan destanên herî kevin be. Memê Alan digel ku destaneke evînî ya mêjûyî ye jî gelek motîfên epîk vedihewîne. Ev hem weku leheng di çêbûn û mezinbûna Memê Alan da hem di xislet û tevgerên Mem û karakterên weku Tajdîn, Çeko, Hesên û Beglî da jî xuyaye.

Yek ji lehengên sereke yên vê destanê Memê Alan e ku ji bajarê Mixrib/Mixribzemînê ye û padişahê Kurdan e. Karaktera din jî Zîna Zêdan e ku ew xwişka Mîr Ezînê mîrê Cîzîra Botan e.

Em herçiqas nezanin Mixribzemîn tam kîjan welat be jî em dizanin ku li rojhilatê Cîzîra Botanê dimîne. Li gorî hin varyantan bajarê Mem, Yêmen e. Tarîxa pêkhatina vê rûdanê teqez e ku berî sedsala 17-18an e. Çimkî Ehmedê Xanî mesnewîya xwe ya bi navê Mem û Zînê li ser vê destanê ava kirîye. Herwiha tê gotin ku bavê Zînê, Xan Ebdal di sedsala 15an da jîyaye û mimkûn e ev rûdan jî wê çaxê qewimî be (Kaplan, 2019: 119). Îcar digel ku ne teqez be jî mimkûn e di wê tarîxê da qewimî be. Çimkî ev rûdan parçeyek e ji tarîxa mîrên Cîzîrê. Jixwe tiştên ku tê zanîn hakîmîyeta Azîzan weku mîrektî li Cîzîrê digihîje sedsala 13an (Şerefhanê Bedlîsî, 2007: 209-213; Aykaç, 2020: 310-311).

Memê Alan ji bav û dayîkeke kordunde çêdibe. Ew bi hemû xisletên xwe dirûvê padişah û mîrekî dide. Bi heman rengî Zînê jî ji malbata mîrê Cîzîra Botan e

û dotmîreke nazik û bedew e. Rojekê sê perî li ser bedewî û xweşîkbûna Mem û Zînê dipeyivin û biryar didin ku wan herduyan bînin cem hev. Şevêkê wan her duyan di xewnê da tînin cem hev û ew di xewnê da dibin evîndarên hev. Sibetirê Mem û Zîn dema ji xew şiyar dibin êdî jîyana wan ne weku berê ye. Mem bi hesret kesera Zînê rojan dibihurîne û biryar dide biçe welatê Cizîra Botan û bigihîje mirad û meqseda xwe. Gava ku digihîje Cizîrê û pê ve astengên li pêşîya evîna wan rû didin û herî dawî Mem di zindana mîr da dimire û Zîn jî li dû wê canê xwe teslîm dike û bêyî ku bigihîjin hev ji vê dinyayê koç dikin.³

Bi dehan varyantên vê destanê di nav Kurdan da belave ne. Me ji bo vê xebatê varyanta Roger Lescot (1942) bi kar anî ku wî ev varyant li ber çend varyantên din tekûz kirîye. Ji ber ku varyanta herî tekûz e, loma me ew hilbijart. Li gorî vê varyantê 11 epîzodên destanê wiha rêz dibin:

1. Çêbûna Mem û danasîna wî
2. Xewna Mem û Zînê
3. Birêketina Mem ji bo Cizîra Botan û gihîştina wî ya li mala her sê birayan (Hesen, Çeko, Tajdîn)
4. Pêhesîna amanca hatina Mem ji hêla her sê birayan ve û eşkrebûna evîna Mem ya ji bo Zînê
5. Pêhesîna Beko ya ji meqseda Mem û fêla wî ya ewil û pêkanîna fêlê
6. Biserdegirtina Mem û Zînê li qesra Mîr û berdewamîya fêlên Beko
7. Çûyîna her sê birayan ji bo şerê 'Eceman û plana Beko ya li ser Mem
8. Ezimandina Mîr a Mem li qesrê û fêlên Beko
9. Girtin û avêtina zindanê ya Mem ji hêla Mîr û Beko ve û mirina Mem
10. Mirina Zînê û pêhesîna Mîr ji şaşîya xwe û cezakirina Beko
11. Tolhildana Beglî û sefera wî ya bi ser Cizîra Botan de

Astengên li pêş evîna Mem û Zînê hêj di epîzoda sêyem da dikevin nav rûdanê ku ew asteng jî dîsa qîza Beko ya bi navê Zînê ye. Ev keçik remildar û sêhrbaz e ku ev xisûsiyeta xwe ji Bekoyê bavê xwe girtîye. Yê ku wê dişîne ber şetê Cizîrê jî bavê wê Beko ye. Dibêje ku Mem bi rê da ye û tê ji bo Zîna Zêdan, tu biçe wê bixapîne. Lêbelê Mem ji vê astengê derbas dibe û xwe digihîne mala Hesenê pismamê Mîr Ezîn. Piştî ku Mem xwe digihîne mala Hesen û evîna xwe ya ji bo Zînê ji wan ra û ji bo xelkê Cizîrê eşkere dike weku asteng Beko di hemû epîzodên mayî da xuya dibe. Di epîzoda şeş, heft, heşt, neh û dehan da Beko û

3 Ji bo xwendineke berfireh derbarê destana Memê Alan û motîfên wê da binêre: (Atti, 2013).

astengîyên wî û aqûbeta wî bêhtir li pêş e ku meriv dikare bibêje epîzod li ser pevçûna evîndaran û astengîyên li pêş wan ava dibin.

3. Destana Xelîl Beg û Gewrê

Destana *Xelîl Beg û Gewrê* destaneke evîna mejûyî ya trajîk e û vegêraneke xwerû evîni ye. Di vê destanê da em bi motîfên epîk hema hema bibêje hîç nahesin. Di eslê xwe da ev destan bi sernavên cuda li nav xelkê belav bûye weku *Xelo û Xelîl Beg*, *Xelîl Beg û Têlî Perîşan*, *Xelîl Beg û Têlî Eyşan*, *Xelîl Beg û Xezalê*, *Xelîl Beg û Gulî Xanim* û hwd. Lê navê *Xelîl Beg û Gewrê* cara ewil ji hêla Mela Mehmûdê Bazîdî û Mela Mistefa ve tê danîn dema ku stranên (heyranên) van her du evîndaran tîn komkirin û nivîsandin di 8ê Remezana sala 1276ê hîcrî/30 Adar 1860 mîladî da (Jaba, 1881: 145; Kurd 49, 1860: wr. 24b; Kurd 01, 1860: wr. 48; Kurd 02, 1860: wr. 61). Loma me jî di vê zebatê da ev nav tercîh kir.

Xelîl Beg di sedsala XVIII û XIXan da jîyaye. Ew mîrzadeyek bûye ji mîrên Bazîd û Eleşkurdê ku bavê wî Abdî Paşa⁴ û apê wî Îshaq Paşa û pismamê wî (kurê Îshaq Paşa) Mehmûd Paşa bûye. Îshaq Paşa piştî mirina (birayê xwe) bavê Xelîl Beg berpirsîyarîya sencaqa Eleşkurdê dide kurê xwe Mehmûd Paşa. Lêbelê serokeşîr û mezinên Eleşkurdê ji zilm û tehdeya Mehmûd Paşa aciz dibin û dixwazin di şûna wî da Xelîl Beg bibe mutasarrîfê sencaqa Eleşkurdê. Li ser vê yekê Mehmûd Paşa ji berpirsîyarîya sencaqê tê wergirtin û Xelîl Beg dibe mutasarrîfê sencaqa Eleşkurdê. Îcar piştî ku Îshaq Paşa di sala 1799an wefat dike, di şûna wî da kurê wî Mehmûd Paşa dibe mîrê Bazîdê. Bi vî rengî Mehmûd Paşa mîrektîya Bazîdê û Xelîl Beg jî mutasarrîftîya sencaqa Eleşkurdê di heman serdemê da bi hev ra bi rê ve dibin (Kaya, 2020: 24, 30, 32). Lê piştî navbera Mehmûd Paşa û Xelîl Beg xerab dibe, di nav hev da pev diçin û şikyata wan digihêje Stenbolê. Li ser vê yekê di sala H. 1215/1800î da Xelîl Beg ji mutasarrîfiya Eleşkurdê tê standin û di şûna wî da kurê Mehmûd Paşa yê bi navê Ehmed Beg tê tayînkirin (BOA, C.DH.: 34-1679). Wîsa xuyaye ku Mehmûd Paşa û Xelîl Beg qet li hev nînin û heta tê zanîn çar birayên Xelîl Beg di vê êrîşa Mehmûd Paşa ya li ser Xelîl Beg da tîn kuştin û Xelîl Beg jî di zindana Qesra Îshaq Paşa da tê hepiskirin û herî dawî di sala H. 1217/M.1803yan da ji teref Mehmûd Paşa ve tê kuştin û heta tê gotin ku termê wî di nav zindanê da tê veşartin (BOA, C.ML.: 41-1873; BOA, TS.MA.e: 1268-81; Jaubert, 1821: 45).

Li gorî Mela Mehmûdê Bazîdî di wê serdemê da Abdî Paşayê bavê Xelîl Begê mutasarrîfê Eleşkurdê ye û birazîyê wî Mehmûd Paşa jî walî û parêzgerê Bazîdê bûye. Xelîl Beg li cem pismamê xwe Mehmûd Paşa dima dema ku evîna wî û Gewrê rû daye (Kurd 54: wr. 1-4; Jaba, 1881: 145; Alakom, 2017: 14). Di destxeta Kurd 54 da Auguste Jaba dema paşxaneyê wê meseleyê neqil dike û stranên Gewrê dide nasîn qala mutasarrîfiya Abdî Paşa ya Eleşkurdê ya wê serdemê nake.

4 Di qeydan da weku Abdulfettah Paşa derbas dibe ku wî di navbera salên 1768-1775an da mîrektîya Bazîdê kirîye û paşê di şûna wî da birayê wî Îshaq Paşa hatîye serê mîrektîya Bazîdê û Abdulfettah Paşa jî derbasî rêvebirîya sencaqa Eleşkurdê bûye. Abdulfettah Paşa û Îshaq Paşa kurên Mehmûd Paşa bûne ku Mehmûd Paşa demeke dirêj (1720-1768) mîrektîya Bazîdê kirîye (Kaya, 2020: 24).

Lê dibêje bav û kalên Xelîl Begê ku ji Kurdên Çolanê ne, demeke dirêj li Eleşkurdê desthilatdar bûne. Herçiqa di navbera tarîxnasan û agahiyên Mela Mahmûdê Bazîdî da ferqeke biçûk a weku sê çar salan û çend agahiyên din hebin jî pir zelal e ku ev rûdan di dawîya sedsala XVIIIan û serê sedsala XIXan da li mintiqeya Bazîdê bi serê Xelîl Begê kurê Abdî Paşa, birazîyê Îshaq Paşa û pismamê Mehmûd Paşa da qewimîye.⁵

Piştî ku ev rûdan qewimîye weku heyran (stran) ji ser zar û zimanê Gewrê û Xelîl Beg belavî nav xelkê bûye. Bi demê ra ev rûdan weku destaneke evînî ya mêjûyî bi gelek varyantên xwe di nav xelkê da hatîye neqilkirin û guhdarîkirin ku îroj bi dehan varyantên pexşan-menzûm têkel ên weku destana evînî ya mêjûyî û bi dehan varyantên destanên strankî yên evînî di nav xelkê da belav in. Dema meriv paşxaneya dîrokî ya vê evînê û varyantên gelêrî dide ber hev çend lêzêdekirinên muhîm derdikevin pêşberî me. Yek ji van lêzêdekirinan karakterekî bi navê Xelo ye ku di nav zîncîreya rûdanê ya varyantên gelêrî da cihekî mezin digire. Lê behsa vî karakterî di paşxaneya dîrokî ya vê meseleyê da nayê kirin. Herwiha di paşxaneya dîrokî da Gewrê keçeke Kurmanc (Kurdên hov û xirpo) a Êzîdî û feqîr e. Lêbelê di varyantên gelêrî da Gewrê bi navên cuda cuda weku Eşşan, Perîşan, Gozel, Gulî Xanim û Xezalê tê binavkirin ku ew keça malmezînekî wê deverê (Emer Axa) ye. Yanî ferqa statuya çîneyetî û dînî ya di navbera Xelîl Beg û Gewrê da di varyantên gelêrî da nehatîye neqilkirin. Dîsa pir balkêş e ku hikayetkirin/vegêrana rûdanê weku destan hema hema li ser motîf û zîncîreya rûdanê ya Mem û Zînê ava bûye. Ev yek jî nîşanî me dide; berî ku ev rûdan di nav xelkê da belav bibe, evîna Mem û Zînê di nav Kurdan da gelek berbelav bû û dengbêjan dema xwest evîna Xelîl Beg û Gewrê jî bikin vegêraneke destanî bi ihtimalek ji wan motîf, qalib û teşeyên destana Mem û Zînê sûd wergirtin.

Ji ber ku paşxaneya dîrokî ya vê rûdanê kifş e, em ê di serî da behsa paşxaneya dîrokî ya rûdanê bikin û paşê em ê behsa neqilkirina rûdanê ya di nav varyantên gelêrî da bikin. Auguste Jaba bi awayekî kurt û sade paşxaneya vê rûdanê wiha neqil kirîye:⁶

Di nav bijareyên stranan da, ango kilamêd kiçan, stranên evînî yên Gewrê û Xelîl Beg hene ku îro jî keçên kurd li derdora Bazîdê distrên. Xelîl Begê ku yek ji van evîndaran e, kurê Abdî Paşayê ji malbateke rêzdar a Kurdên Çolanê ye ku bapîrên wan demeke dirêj li Eleşkirdê desthilatdar bûne. Li cem pismamê

5 Evîna Xelîl Beg û Gewrê di nav xelkê da weku heyran (stran) bi salan hatine neqilkirin. Mela Mistefa di sala 1860an da bi dehan bendên van heyranan kom û îstinsax dîke û ev heyran di koleksiyona A. Jaba da bi nimreya Kurd 01, Kurd 02, Kurd 49 bi navê “Kilamê Kiçan-Istranêd Kurmancî” hatine tomarîkirin. Jaba dema ku dixwaze wergêrana Fransî ya qismek ji van bendan (21 bend) di Bulletin de l’Athénée Oriental da biweşîne, van bendan ji Kurdîya bi tîpên Erebi transkrîbeyê latînî dîke û digel wergêrana wan a bi Fransî ji Ferdinand Justi ra bi rê dîke û weku destpêkek jî behsa paşxaneya dîrokî ya evîna Xelîl Beg û Gewrê dîke û Justi jî ev diweşîne (Gültekin, 2015: 16-17). Îcar Jaba vê gotara xwe ya wergêran weku parçeyek ji berhema Mela Mehmûdê Bazîdî ya bi navê Tarîxî Cedîdî Kurdistan nîşan dide (bnr. Jaba, 1881: 145-158). Ji bo agahiyên berfireh derbarê vê meseleyê da li xebata Rohat Alakom (2014: 48-55) a di kovara Kürt Tarihi da binêrin.

6 Auguste Jaba heman agahiyên bi ferqên biçûk di wergêrana xwe ya Bulletin de l’Athénée Oriental nr. 3/1881 da jî dide û li wir di serî da dibêje ku ev agahî jî berhema Mela Mehmûdê Bazîdî ya bi navê Tawarîxî Cedîdî Kurdistan wergirtine û wergêraye. Ji bo wê wergêranê binêre: (Jaba, 1881: 145-148; Alakom, 2017: 14-15). Herwiha ji bo wergêrana vê metnê ji Fransî bo Kurdî spasîya hevala xwe Sevda Orak Reşitoğlu dikim.

xwe Mehmûd Paşa dijîya, yê ku walîyê Bazîdê bû di sala 1210an a hîcretê da (1794 m.). Xelîl Begê ciwan û dewlemend, weku mîran wexta xwe di nav kêf û şahîyê da derbas dikir. Wexta ku rojekê çûbû nêçîrê, li ber kanî kurmançîyeke ciwan hebû.⁷ Keçîkê awireke şermoke li mîrê Kurd ê qeşeng veda, yê ku li ser hespê xwe yê bi bayê bezê dihat tevî girseyekê û keçîk matmayî bû. Keçîka ciwan a kurmançî, jê wêdetir Êzdî,⁸ bala Xelîl Begê pozbilind nekişandibû. Navê wê Gewrê bû û keça malbateke kurd a feqîr bû ji gundê Sibhanê.⁹ Ji ber aramîya (nermbûna) wê jê ra digotin Helê (حلې) ango kurteya Helîmeyê: nermahîya ji dil ku di nav stranan da jî cihê xwe girtîye. Ji wê rojê ve, rûyê Beg ji ber çavên Gewrê neçûye, bi stranan pesnê wî dida, evîna xwe venedîşart ya ku di dilê wê da bi cih bûbû. Li ser bikenîyana jî, wê wek dînek jî bidîtana, tiştêkî nikarîbû pêta evîna wê vemiranda. Piştî du salan Xelîl Beg bi bengîtiya Gewrê ya li ser kesayeta xwe hesîya, guh nedayê, heta ji ber ku bûye mijara evîna êzdîyeke kurmançî, hêrs jî bûbû. Piştî demekê ya bi sergêjîya nêçîra xezalekê, hat wî heman cihî yê ku cara ewil gundîya reben ew dîtibû. Ew jî li wir bû, vê carê bala nêçîrvan kişand ser xwe, lewre wisa kir ku stranên xwe gihandê. Xelîl Beg xezal ji bîr kir û bi baldarî li kurmançîya ciwan dinêrî, evîndarê bedewîya wê bû. Ji wê çaxê ve ew kanî bû cihê hevdişartina her du evîndaran, herwiha evîne çavê Xelîl Beg kor kiribû ku ew anîbû heta ber zewaca bi Gewrê re, digel rewşa wê ya feqîr û êzdîbûna wê.

Mehmûd Paşayê ku ji heman malbata Çolanê ye, bi awayekî tund li dijî têkilîyeke bi vî rengî derket ku ev malbata wî ya rêzdar bêrûmet dike. Kurdên ku êzdîyan kêmbûnin tu car zewaceke bi şeytanperestan ra qebûl nakin. Herwiha Gewrê ango Helê gundîyeke ji rêzê û êzdî bû. Azwerîya Xelîl Beg zêdetir bû, dev ji zewacê berda, lêbelê hestên xwe yên li ser vê keçîka reben tu carî veneşartin. Her du evîndaran dîsa li ber kanî hev didît û kilam (heyran) diavêtin ser hev ku îro jî keçîkên kurd di civatên xwe da van stranan dibêjin. Her çiqas kevneşopîyê xweşikahîya van stranan qels kiribe jî, ev ê her dem bibe avantajek ji bo xemilandina evînen kurdan. Sadebûna wan li aliyekî, dê hestên wan ên rêzdar nîşan bide, nêzikahîyên diyar ên beramberî xirîstîyanîyê nîşan bide û li gorî min ev tişt jî dê bala oryantalistan bikişîne. Ji bo destnîşankirina vî tiştî ez ê çend rêzîkên ji van stranan bidim.

Xelîl Beg:

Min dîbû li bin dara leylayê

Zilfêd Helê¹⁰ dikin vê semayê

Ez ê destê keleşa xwe bigirim bavême bextê Meyremayê

Gewrê:

Bazîdê vir da xaç e

Zêr li anîya gewr bûne tac e

7 Kurmançî: kurdekî/e ji rêzê (hov û xirpo) ye.

8 Êzdî bawerîyek e ku şeytên dihebîne bi navê Melek Tawûs ango Firişte Tawûs.

9 Sibhan navê gundekî ye ku di navbera Bazîd û Makûyê da ye, ji sînorê Rûsyayê pir ne dûr e.

10 Helê: Kurtkirina navê Helîme ye ku ew navê Gewrê ye.

Kê dîtîye law begzade be kiç kurmanç e

Gewrê:

Sibhan e di girî da

Bayekî hênîk lê da

Xwezîya min destê xwe li ber kurê xanimê da girê da

Hemû daxwaza min ew e ku ez li ber Xanima dêya te her du milên xwe li ser singê xwe bigihînim hev.

Li cem kurd, tirk û xirîstîyanên li Tirkîyeyê, weku adet tê xwestin ku bûka nû li ber dêya mêrê xwe her du milên xwe dayne ser singê xwe. Herwiha Gewrê di strana xwe da dîyar dike ku ji bo xwe biavêje ber bextê Meryemê, amade ye ku welatê xwe biterikîne da ku xwe nîşanî dêya Xelîl Beg bide, axir negihîşt mirazê xwe.

Ev evîna Gewrê û Xelîl Beg bû mijara stranên efsûnker ên ku îro li derdora Bazîd, Eleşkird û Qersê ji aliyê keçên kurd ve têne gotin (Kurd 54, wr. 1-4).

Bi dehan varyantên gelêrî yên vê destanê di nav Kurdan da belave ne ku me berê jî behs kiribû. Ev varyant qismek destanên pexşan-menzûm têkel in, qismek xwerû strankî ne û kurt in. Me ji bo vê xebatê ji gelek varyantên li ber destên xwe sûd wergirt da ku varyanteke tekûz derkeve û em wê bi kar bînin. Helbet bêyî ku em ji xwe tişteki lê bar bikin, me ew varyant ava kir. Li gorî vê varyanta me 12 epîzodên destanê wiha rêz dibin:¹¹

1. Danasîna Gewrê û Xelo
2. Xelo Gewrê ji bavê wê (Emer Axa) dixwaze lê nagihîje mirazê xwe.
3. Çûyîna Xelo ya li cem Xelîl Beg û Xewna Xelîl Beg û Gewrê.
4. Destpêka çirûskên evîna Gewrê li cem Xelîl Beg û rêwîtiya Xelîl Beg û Xelo bo xwazgînî
5. Çavpêketina ewil a Xelîl Beg û Gewrê û destpêka fêl û fêlbazîya Xelo
6. Dayîna Gewrê bo Xelîl Beg û îfşabûna fêlên Xelo
7. Vegera Xelîl Beg û Gewrê û fesadîya Xelo
8. Hatina Apê Xelîl Beg Mehmûd Paşa bi ser Xelîl Beg da û kuştina Xelîl Beg
9. Xelo Gewrê dixapîne û tîne ser Xelîl Beg
10. Çavpêketina dawî ya Xelîl Beg û Gewrê

¹¹ Herçiqas di varyantan da navê keçikê weku Eyšan, Gozel, Xezal, Perîşan, Gulî Xanim derbas bibe jî em ê navê Gewrê tercîh bikin.

11. Mirina Xelîl Beg û Gewrê
12. Tolhildana Mihemed Begê birayê Xelîl Beg û kuştina Xelo û Mehmûd Paşa

Di vê destanê da Xelo ango karakterê xerab û fesad di serî da xuyaye û heta vegêran bi danasîna wî dest pê dike di piraniya varyantan da. Lehengê sereke yê vegêranê Xelîl Beg bi du awayan di nav vegêranê da cara pêşî xuya dibe. Yek jê di serî da Xelo xulamê bavê Gewrê ye û ji bavê Gewrê, wê dixwaze, lê bavê Gewrê keça xwe nade Xelo. Li ser vê Xelo bi nêta ku Xelîl Beg çareyek jê ra bibîne diçe cem. Tam di wê esnayê da Xelîl Beg û Gewrê jî hatine xewnên hev û bûne evîndarên hev. Şêwaza duyem a xuyabûna Xelîl Beg di serê vegêranê da wiha ye. Xelo xulamê Xelîl Beg e û dixwaze destûrê bigire, biçe dinyayê bigere û binase yan jî biçe ji Xelîl Beg ra keçekê bibîne. Rêya Xelo di vê gerê da li mala bavê Gewrê dikeve. Xelo li wir dest bi fêlan dike û xwe weku Xelîl Beg nîşan dide da ku Gewrê bidine wî. Lê bavê Gewrê bi fêlên wî dihese û Gewrê nadê û Xelo bi ser vê yekê vedigere cem Xelîl Beg û di vê esnayê da Xelîl Beg û Gewrê têne xewnên hev, qaş û gustîlên xwe bi hev diguherin û dibin evîndarên hev.

Piştî van çar epîzodên serî ku karakter tên nasandin, evîndar tên xewnên hev û Xelo ji Gewrê mehrûm dimîne, êdî di heşt epîzodên mayî da vegêran li ser fesadî, fêl û fêlbazîyên Xelo dewam dike. Di van epîzodan da ji bo ku Xelo nehêle Xelîl Beg û Gewrê bigihîjine hev gelek bêbextî, fesadî û derewan diceribîne û di dawîyê da dibe sebeba mirin û negihîştina hev a her du evîndaran û helbet Xelo bi destê xwe dawîya xwe jî tîne.

4. Evîna Trajîk Weku Motîf di Destana Memê Alan û Xelîl Beg û Gewrê da

Destan û piraniya vegêranên gelêrî li ser motîfan ava dibin. Li ser motîfan çavkanîya sereke xebata Stith Thompson (1955-1958) e ku wî piştî lêhûrbûna vegêranên gelêrî di bin 23 sernavan da 45 hezar motîf destnîşan kirine. Motîf di eslê xwe da parçeyê herî biçûk ê vegêranê ye û bi heman şiklî hevpar e di nav gelek varyantên vegêranên ziman û milletên cuda da.

Îcar di van her du destanên me hîlbijartî da gelek motîf hene ku em ê bêtir li ser motîfên zayend, hîle û karakter rawestin. Di bin sernavê “zayend” da binsernavekî bi navê “evîn” heye ku ew motîfên evînê vedihewîne. Li gorî xwendinên me, motîfên evînê yên ku di her du destanên me da xuya dibin wiha ne:

T11.3. Evîna bi rêya Xewnê (India, Irish, Arabian, Icelandic, Africa¹²): Mem û Zîn tên xewnên hev û dibin aşîq. Xelîl Beg û Gewrê jî di xewnê da dibin aşîqên hev.

12 Navên van welatên ku di îndeksa Stith Thompson da li motîfan danîne nîşaneyê wê yekê ye ku ev motîf di nav vegêranên van welatan da hatine dîtin. Balkêş e piraniya motîfan li welatê Hind û Îranê dixuyên. Dîsa balkêş e hin motîf jî “folk romance” yanî destanên evînî yê mêjûyî hatine wergirtin ku jixwe vegêranên me jî di wê kategoriyê da ne.

T11.3.1. *Evîndar di xewnê da tèn cem hev (Irish myth, Persian, India)*: Perî şevekê Zînê ji oda wê digirin dibin datînin oda Mem û li wir hev dibînin û dibin aşîqên hev. Ev weku xewnekê ye ji bo evîndaran (Lescot, 1942: 22-44). Dema Xelo vedigere diçe cem Xelîl Begê ku jê ra derbarê Gewrê da agahîyan kifşe bike, wê çaxê Xelîl Beg û Gewrê di xewnan da hev dibînin û dibin aşîqê hev (Mihemedê Panîyê: 1979).

T75.3. *Evîna bê beramber/platonîk ku bi rêya kilaman tê gazîkirin (English romance, Spanish)*: Di Mem û Zînê da em rastî vê motîfê nayên. Lê di destana Xelîl Beg û Gewrê da em bi du awayan dibînin. Yek jê di paşxaneyê dîrokî da em pê dihesin ku Gewrê dibe aşîqê Xelîl Beg û kilaman davêje ser, lêbelê Xelîl Beg pêşî poz pê nake. Herwiha di nav varyantên gelêrî da jî Xelo bi awayekî platonîk aşîqê Gewrê ye. Dixwaze bigihîje Gewrê, lêbelê ne Gewrê vê dixwaze ne jî bavê Gewrê, wê dide Xelo.

T81.6. *Keçik piştî mirina evîndarê xwe dimire/xwe dikuje (Icelandic, India)*: Di her du destanan da jî ev motîf heye. Piştî ku Mem di zindanê da dimire, hefteyek piştî wî Zîn jî dimire. Di hin varyantan da Zîn xwe ji keleh û bircan davêje û dimire. Di destana Xelîl Beg û Gewrê da piştî ku Xelîl Beg li ber çavên Gewrê bi hovane tê kuştin, Gewrê jî diçe serê bircê yan jî diçe serê kela Bazîdê xwe davêje û dimire.

T86. *Evîndar di heman gorê da tèn veşartin (Irish myth, Icelandic, Italian novella, India)*: Di her du destanan da evîndar di gorên di kêleka hev da tèn veşartin û di nav gorê da bi şiklekî digihîjin hev. Di Mem û Zînê da dema ku gora Mem û Zînê vedikin bi vê yekê dihesin. Di Xelîl Beg û Gewrê da dema ku her duyan defin dikin bi hev ra defin dikin (Hecî Mihemed Îvak, 2020).

T91.7.2. *Evîndarbûna ji çîneke cuda ya civatê (India)*: Di destana Memê Alan da cudatîya çîneyî ne weku paşxaneyê dîrokî xuyaye ne jî di varyantan da serdestî û bindestîya çîneyî di navbera Mem û Zînê da tê neqilkirin. Di Xelîl Beg û Gewrê da di paşxaneyê dîrokî da cudatîya çîneyî heye. Gewrê keçeke Kurmanc (ji rêzê) e, Xelîl Beg mîrzade û ji malmezînan e. Jixwe di tarîxê da sebeba ku nahêle evîndar bigihîjine hev ev rastî ye. Lêbelê ev ferq û cudatîya çîneyî di nav varyantên gelêrî yên Xelîl Beg û Gewrê da ji holê radibe û qet nayê behskirin. Heta bavê Gewrê weku axa, mîr, beg tê binavkirin û xwedî êl û eşîr e.

T131.8. *Astengîyeke li pêş evînê-dînekî cuda (India)*: Di Memê Alan da ne dîrokî ne di varyantên devkî da ev asteng tune. Lê di tarîxê da Gewrê keçeke êzîdî, Xelîl Beg mîrzadeyekî misilman e. Şerm û bêrûmetî ye ku Xelîl Beg daxwaza keçeke mîna Gewrê bike. Lêbelê ev rastîya dîrokî di varyantên gelêrî yên destana Xelîl Beg û Gewrê da hîç nayê behskirin. Tenê di çend varyantan da em pê dihesin ku Xelo kesekî bavêzdî ye. Lê derbarê Xelîl Beg û Gewrê da ev yek bi dehan varyantên li ber destê me da nehatîye neqilkirin.

T131.10. *Astengîyeke li pêş evînê-textê Mîr (Kurdish¹³)*: Di destana Xelîl Beg û Gewrê da em bi astengîyek û motîfeke wiha nahesin. Lêbelê di Mem û Zînê da em bi devê Beko bi vê astengîyê dihesin. Lê herwekî ev astengî ji hêla Beko ve hatîye sîqalkirin û xuyanîkirin. Yanî ev astengî dîsa weku fêl û fêlbazîyeke Beko tê nîşandan. Dema ku xelkê Cizîrê û Beko bi nêta Mem dihesin, Beko ji Mîr ra dibêje nîyeta Mem, Hesên, Çeko û Tacdîn textê te ye. Dixwazîn textê te bibe yê Mem ku ew weku padişahan e (Lescot, 1942: 246-254).

Çar motîfên “hîle”yê yên ku di her du destanan da xuya dibin, wiha ne:

K2176. *Bêbextîya Xizmetkar (Kurdish¹⁴)*: Di destana Memê Alan da Beko weku xizmetkarê/seypestanê Mîr Ezîn (Mîrên Botan) e û bêbextîyan li xwişka xwedîyê xwe û dilketî û pismamên wê dike. Xelo xizmetkarê Xelîl Beg e û bêbextîyan lê dike dema diçe gilîyên wê bi apê wê Mehmûd Paşa da dike, dibêje Gewrê ji te ra şandin lê Xelîl Beg ji xwe ra dibe.

K2221. *Reqîbê Xayîn ê Aşîq (Missouri French, India, Tuamotu)*: Di destana Memê Alan da Beko xayîn e, lêbelê ew aşîqê Zînê nîne. Ew dixwaze ku keça wî bi Mem ra bizewice. Ji wî alîyê ve mimkûn e Mem reqîb bibîne. Di destana Xelîl Beg û Gewrê da Xelo aşîqê Gewrê ye û xwe weku reqîbê Xelîl Beg dibîne û loma xîyanetê lê dike û di dawîyê da wî dide kuştin.

K2250.1. *Xizmetkarê Xayîn (Jewish, India)*: Beko û Xelo her du jî xizmetkar in û di dawîyê da xîyaneta her duyan jî dîyar dibe û ji bo vê xîyaneta xwe bi kuştinê tîn cezakirin.

K2298. *Şêwirmendê Xayîn (Icelandic)*: Ev motîf tenê di destana Memê Alan da derbas dibe. Carinan Beko weku şêwirmendê Mîr tê nîşandan. An jî gelek caran Mîr li gorî gotina Beko tevdigere. Lêbelê di dawîyê da Mîr pê dihesê ku Beko xîyanetê lê kirîye û loma wî ceza dike.

Motîfeke din a bi evînê ra têkildar di bin sernavê motîfa “taybetîyên karakter” da vedihewe ku ev motîf wiha ye:

W181.6. *Hesûdîya Evîndaran (Italian Novella)*: Di destana Memê Alan da herçiqas Zînê qelendayîya Çeko be jî dema ku Mem tê Cizîrê û nêta xwe kifş dike, Çeko di serî da aciz dibe lê paşê tê qanihkirin (Lescot, 1942: 198). Herwiha di tu derî da behsa hesûdîya Çeko nayê kirin. Jixwe hesûdîya Beko jî nabe hesûdîya evîndaran, ji ber ku ew bixwe ne evîndarê Zînê ye. Loma em di vê destanê da hesûdîya mêran a evînê nabînin. Lêbelê em bi hesûdîya Keça Beko dihesin ku ew ji Zîna Zêdan diheside. Loma hêj berî ku Mem bikeve nav bajarê Cizîrê, Keça Beko xwe dide ser rêya wî û dixwaze wî bixapîne û xwe weku Zîna Zêdan pê bide nasîn. Herwiha em di epîzoda mirina Mem da jî bi hesûdîya Keça Beko dihesin ku diçe hinara jehrî dide Zînê ku qaşo derman e û bila bibe, bide Memê di zindanê da. Di destana Xelîl Beg û Gewrê da em bi hesûdîya Xelo dihesin. Xelo jî evîndarê

¹³ Vê motîfê me lê zêde kir. Text weku motîfeke astengêr a evînê di indeksa Thompson da tunebû.

¹⁴ Me ev motîf weku hîleyekê li indeksa Thompson zêde kir.

Gewrê ye. Lê dema dibîne bavê Gewrê, wê nadê, Gewrê wî naxwaze û Gewrê çav berdaye Xelîl Beg, wê çaxê Xelo ji Xelîl Beg diheside.

5. Du Fesad û Bêbext yan Du Qurban: Beko û Xelo

Beko û Xelo hem fesad û bêbext in hem jî qurban in. Di rastîya xwe da ew tenê qurban in û yên ku fesad û bêbext in xelk û desthilatdar bixwe ne.

Dema em her du destanan guhdarî dikin yan dixwînin, em dibînin ku Beko û Xelo du fesad, bêbext, hîlekar û duzenbaz in û nehiştine ku du evîndarên saf, temîz û bêguneh bigihîjine hev. Lê di eslê xwe da ew du qurban in ku ji hêla dengbêj û şairan ve hatine afirandin da ku xelk û desthilatdaran memnûn bikin. Çimkî di eslê xwe da yên ku fesadî, bêbextî, hîlekarî û duzenbazîyê dikin, xelk û desthilatdar, îhtîras û bawerîyên wan bixwe ne ku nahêlin du evîndarên pak û bêguneh bigihîjin hev û mirazê xwe pêk bînin.

Esil Beko û Xelo di binehişê xelk û desthilatdaran da jî weku qurban tên zanîn lê dema ku dê eşkere bibe ka kê vê duzenbazîyê dike, wê çaxê ji dêvla fesadî û bêbextîya îhtîras û bawerîyên xwe wan her du qurbanan bi ism û cism dikin û ji hev ra dibêjin.

Baş e em çawa digihîjine vê qenaeta jor? Helbet ya ku vê îdiaya me xurt dike paşxaneya dîrokî ya van destan û vegêranên gelêrî ye. Her çiqas paşxaneya dîrokî ya Memê Alan bi zelalî di destê me da tunebe jî em ji atmosfera serdemê, rûdanên tarîxî û qismen jî ji naveroka veşartî ya vegêranê digihîjin qenaeteke bi vî rengî. Jixwe paşxaneya dîrokî ya Xelîl Beg û Gewrê hem ji hêla neqilkirinên Mela Mehmûdê Bazîdî ve hem ji hêla qeydên dewleta Osmanî ve kêma û zêde zelal e.

Îcar di destana Memê Alan da em pê dihesin esil ya ku dibe asteng û nahêle Mem û Zîn bigihîjine hev, aqûbeta textê Mîr e. Berî ku Mem bigihîje bajarê Cizîrê di destanê da jî tê qalkirin ku her du malbatên pismamên Mîr Ezîn (malbata Mîr Celal û malbata Mîr Tacîn) ji bo standîna Zînê ne li hev in ne jî bi Mîr Ezîn ra li hev dikin. Li hêlekê her sê birayên bi navê Hesên, Tacîdî û Çeko ku lawên Mîr Celal û pismamên Mîr Ezîn in û dixwazin Zînê ji Çeko ra bînin û wê weku qelendayîya Çeko bi nav dikin. Li hêla din Mîr Şem û Mîr Sêvdîn ku kurê Mîr Tacîn û pismamên Mîr Ezîn in, dixwazin Zînê ji mala xwe ra bînin (Lescot, 1942: 82-86).

Ya ku Zînê hewqas bi qîmet dike û li ser vê malbat li hev nakin çî ye gelo? Di varyantên gelêrî da qet behsa lawên Mîr Ezîn nayê kirin. Wisa dîyar e ku lawên Mîr Ezîn tunene. Yanî warisekî text li dû Mîr Ezîn nîne. Ger warisekî text yê kurîn tunebe, jî dêvla wî warisên keçîk dikevin dewrê. Ew jî bi piranî bi kê ra bizewicin her weku hêza text bi wî ra parve dikin ku ev di tarîxê da bi gelek mînakên sabit e (bnr. Aykaç, 2020: 181;462). Li Cizîra Botan du xwişkên Mîr Ezîn hene yek jê Stî, ya din Zîn e. Stî jina Hesên e û li cem malbata Mîr Celal e. Zîn jî hêj aqûbet ne dîyar e. Kî Zînê bi dest bixe dê bibe hevparê text, ger xurt be, mimkûn e bibe xwedîyê text jî. Îcar ji ber ku Stî li cem mala Mîr Celal e, bi awayekî heqdar mala Mîr Tacîn dixwazin Zîn bibe para wan. Lêbelê ev rewş heya ku Mem tê Cizîrî dewam dike.

Piştî ku Mem tê Cizîrê hesab giş tevlihev dibin. Li gorî me çûyîna Mem li cem her sê birayan (Hesen, Tacdîn û Çeko) û xwedîderketina li Mem ya her sê birayan di peywenda bidestxistina text da divê bê nirxandin. Lêbelê piştî Mem tê Cizîrê û nîyeta xwe kifş dike, bi tu awayî jê ra nabe nesîb ku bigihîje Zînê. Li gorî me di eslê xwe û di paşxaneyê dîrokî û rasteqînîya meseleyê da tiştê ku nahêle Mem bigihîje Zînê text û hêza text û bidestxistina wî û îhtirasên li dor text e. Lêbelê di destanê da ev yek bi eşkereyî nayê gotin û neghiştina her du evîndaran bi temamî di rûyê Beko da ye. Fêl û fêlbazî, fesadî û bêbextîyên Beko dibe sebeb ku her du evîndar negihîjine hev. Jixwe di dawîyê da cezayê vê yekê ji Beko ra tê birîn û Beko ji ber ku Mîr Ezîn xapandîye, tê kuştin. Weku me li jor behskiribû, xuyana Beko ya di destanê da di wextê hatina Mem ya li Cizîrê ye. Dema ku Mem dikeve nav hidûdên Cizîrê Beko û qîza xwe êdî di nav destanê da tên qalkirin û heta epîzodên destanê yên ji wir şûnda bi piranî li dor fêlên Beko dizivirin. Loma em dibêjin Beko fesad û bêbextekî afirandî û çêkirî ye ji hêla gel û îcrakeran ve û herwiha ew qurbanek e ji bo gel û deshilatdaran.

Li vir em ê di pênc epîzodên dawî yên destanê da hin jêgirtinan parve bikin da ku nîşan bidin ka Beko çawa weku fesad, bêbext û qurbanekî hatîye afirandin.

Di epîzoda pêncem da dema ku xelkê Cizîrê bi nîyeta Mem dihesa ku hatîye ji bo Zîna xwişka Mîr Ezîn, Beko jî pê dihesa û derhal diçe dergehê Mîr û meseleyê bi vî şikilî jê ra neqil dike:

Saetek neçû di nava wan îşane,

Bêbavekî diz xeber da Bekoyê Şeytan e

...

Beko mîna seytanekî mezin nava riyê xwe yê kose tev didane.

Ji xwe, berê hez ne dikir ji Hesen, Çeko û Qeretacîn, her sê birane,

Jê ra rê vebû ko bike şeytaniyane.

...

Dixwest rêkê bibîne, pê wînda bike Memî û Celaliyane.

Newêribû rasterast ji Mîr Ezîn ra bêje: «Mem û Zîn ji hev hez dikine, Mem padişahê Mixribiyan e.»

Digot: «Belkî Mîr bawer neke, wê paşê bêje: «Tu li xweyînga min dikî îftîrane.»

...

Bekoyê Seytan çû cem Mîr Ezîn, digot: «Mîro, dilê min liyan e!

Xwe biparêze li pismamê xwe, Hesen, Çeko û Qeretacîn, her sê birane.

Li serê te digerînine şor û tevdîrane.

Tu hildayî ser darê û di bin te da dikin bibirin guliyane.

Mêrine dilxwar û zikreş in. Beqalekî welatan hatiye, li mala wan bûye mêvane,

Jê ra dibêjin Memê Alan, Padişahê Kurdane.

Dibêne, yanî kurê Mîrê Mixribiyane.

Dikin te ji mîrîftî bi der xin, wî li şûna te bikin mîr û hakimê bajarê Cizîra Botane. (Lescot, 1942: 246-248)

Di epîzoda şeşem da dema ku Mîr Ezîn û artêşa wî ji şer û sefera derewîn a ku Beko plankirî vedigerin, Beko pê dihesa ku her sê destbirakên Mem planek çêkirine û Mem şandine Cizîrê û li vir Beko careke din hîleyek dike û Mîr dixwe tevgerê da ku zû xwe bigihînin Cizîrê û qesrê. Dema digihîjin qesrê Mîr û Beko Mem li herema qesrê zeft dikin û Beko li wir dubare bi israr Mîr li beramberî Mem tije û sor dike ku çend qisim jê wiha ne:

Beko her tişt fehm kirî bû, mîna şeytanane.

Got: «Her hal va hîleke di nava Celaliyan e.

Wana Mem ji destê me xelas kirin bi fên û fûtane,

Şandine cem Zînê ko pê ra bajo kêf û mihebeta dilane.

Niha jî, gava dîtî em diçin malane,

Bi vî awayî dikin herin xeberê bidine Memê Alane.»

...

Berî giştikan, Mîr Ezîn û Beko hatin, peya bûn li Birca Belek, li ber deriyê malê, hêla jinane.

Beko bi lez û bez hesp girêdane.

Tevî Mîr Ezîn hilkişiyar qatê didiyane.

Beko got: «Mîre min, te berê xwe dabû sefereke pir e mezin û girane.

Xwişka te Zîn, niha ma bû di meraqane.

Lazim e tu berê herî koşka wê û rûnî çend deqîqane.

Ji berê nexweş bû, bîntengî kete ser bîntengiyane.

Eger bibîne tu çûyî koşka wê ji bona pirsîna dil û xatirane,

Kêfa wê pir e xweş bibe, wê zûka rihet bibe ji nexweşiyane.»

Bi destê Mîr girt, berê xwe dane hêla Zînê, cihê her du aşiqane.

...

Memî hew dît ko dengê lingê peyan li ber derê Zînê hat, û sihna peyan jê re bû xewane.

Hema Zîn xiste bin dawê kurkê bi çî, û hewrane.

Memî dît ko Mîr Ezîn bi Beko va ji der da hatin oda wane,
 Di dilê xwe da got: «Ko ez rabim, her hal, Zînê bike xewane.
 Ko ez ranebim, li pêş Mîr Ezîn, va yeka bêedebiyeye giran e !»

...

Beko got: «Binihêre, mîro, min ji te ra ne got dirvê Memî yê xayînan e?
 Te digot birîn bû, û min vegerand ko here birîna xwe bike dermane.
 Ma çî îşê wî heye li hêla heremê, nav jinane?
 Ji te ra ev yeka bû eybeke girane.
 Gava xelkê bajêr bibihîse van tiştane,
 Par û hêviya me nema di xelkê van bîst û pênc mihelane.» (Lescot, 1942: 280-286)

Di epîzoda heftem û heştam da fêl û hîleyên Beko bi hev ve girêdayî ne. Di epîzoda heftem da piştî ku destbirakên Mem mecbûr diçine şerê 'Eceman, Beko planekî pêşkêşî Mîr dike da ku rûyê rast ê Mem nîşanî Mîr bide. Di epîzoda heştam da Beko plana ku pêşkêşkirî, pêk tîne û li vir çend hîleyan tîne serê Mem û dibe sebaba têkçûn û zindanîbûna Mem. Di van her du epîzodan da vî qismî bi kurtî em dikarin wiha nîşan bidin:

Beko dî îş xerab e, Mîr dişkê, bi Mem re maye serdestî.
 Ewî soz da bû Mîr, Mem bigire, lê bi bindestî.
 Çavê Beko bi Zînê ket, Zîn li ber pencerê rûniştî.
 Dî paş Mem re, ji jor de, berê wê li Mîr, li hewşê difedkirî.
 Beko kenî, pê şa bû, gote Mîr: «Mîrê min, ezbenî,
 Di lehîstikê de siûda mirov carina bi cih têt;
 Ji lewre divêtin Mîr û Mem cihên xwe bi hev din.
 Bila Mem here şûna Mîr, Mîr li şûna wî rûnit.»
 Lehîzvanan cihên xwe pev guhart.
 Mem hat pêşberê dildara dilovan, lê çav pê ne kir.
 Beko dîsan rabû devê xwe vekir, gote civatê:
 «Divêt birca me birceke kevnare be, neqşine ecêb lê ne.»
 Memê Alan, bê hemdê xwe serê xwe rakir, li dîwêr fedkirî
 Çavê dildayî kete çavên dildarê
 Eqil terka serî da, his ji dil rabû, can ji ten bû, çû, firî. (Lescot, 1942: 316-318)

Di epîzoda nehem da Mîr û Beko tevde Mem davêjin zindanê û li vir Beko dîsa bi fêlekê qesda canê Mem dike û dixwaze ku ew di zindanê da bimire. Loma hinara jehrkirî bi destê keça xwe ji Zînê û Mem ra dişîne ku ev der wiha derbas dibe di destanê da:

Dema rojên Memî di zindanê da bûne sisîyane,

Qîza Beko hinarêk peyda kir û bi serê şûjinê qul kir; di şûnê ra berda nav hewên hinarê axuya marên Kaşane.

Di wê gavê da, hinar peyda nabin di nav Bajarê Cizîra Botane.

Hinar kire paşîla xwe, hate cem Zînê ji bona teselîyane. (Lescot, 1942: 330)

Di epîzoda dehem da piştî Mirina Mem û Zînê Mîr hêj nû bi xetayê xwe dihese û weku sebaba vê xetayê jî li qurbanekî digere ku ew jî helbet Beko ye û Beko ceza dike ku ew qisim wiha derbas dibe:

Di cî da, Mîr Ezîn, ji îşê ko bi Memî kirî, bû poşmane.

Vegerî mal, delal hemî berdan nav Cizîra Botane,

Got: «Va îşê Memî min ne dikir, ez xapandim Bekoyê Awane.

Yê ko Beko bikuje, ezê çavên wî tîr bikim ji zêr û perane.»

Hinekan xeber dane Beko ko Mîr Ezîn bi der xist ji bo te fermane.

Beko revî, derkete çolane. (Lescot, 1942: 360)

Piştî vê epîzodê Beko digel ku mirîye jî hêj weku fesad û duzenbaz tê nîşandan ku bi metafora niqîta xwînê û şînbûna strîyekê di navbera evîndaran da tê nîşandan:

Rojekê, yekî baxçevan baxçe av didane,

Nihêrî ko li bin darekê raketîye sebê Memî û Zînê, Bekoyê Awane.

Baxçevan got: «Ma ne Mîr bi der xisti bû di heqê wî da fermane,

Ko kî wî bikuje, wê çavê wî tîr bike ji zêr û perane?»

Micirfa xwe girt, çû yek dawîşande serê Bekoyê Awane;

Serê Beko qelişî, xwîn pêda rêz bû, û rabû revî, berê xwe da malane.

Baxçevan da pê, heya gihan tîrbane.

Beko derbas bû di nav tirba Zînê û Memê Alane.

Çilkek ji xwîna Beko dilopiya, kete navbera tirba herdiyane.

Dibên ji wê çilka xwînê stîriyekî mezin hişîn bû, ji hev kirin destê wane.

Çawa li dinê nehişt bigihêne hev, di tîrbê da jî, wan ji hev veqetane.

Baxçevan gihêşte Bekoyê Şeytane,

Serê wî da ber devê micirfane, (Lescot, 1942: 360)

Dema ku Mîr bi xetayê xwe dihese, Beglî û artêşa padişahê Mixribîyan ji zû da va hatine dorpêça bajarê Cizîrê. Dîyar e dema ku Mîr dibîne êdî text ji destê wî bi şer û zorê diçe paşê dikeve nav lixwemikurhatin û îtirafan. Lêbelê êdî dereng e.

Ger em vegerin ser destana Xelîl Beg û Gewrê di peywenda astengîyê da em ê rahettir îddîa bikin ku astengîya li pêş gihîştina hev a Xelîl Beg û Gewrê ne Xelo ye û hin sebebên dîtir ên civakî ne. Çimkî ev rûdan ji alîyê tarîxê ve ji bo me sabit e. Weku me li jor jî behs kiribû dema ku Mela Mehmûdê Bazîdî behsa paşxaneyê tarîxî ya rûdanê dike, li wir du xalên gelek muhîm bo me destnîşan dike. Ev xal yek jê kurmancbûna (jirêzêbûn, nemaqûlbûn) Gewrê ye. Xala din jî êzîdîbûna Gewrê ye. Ev her du xisûsîyetên Gewrê qrîzeke mezin çêdikin li pêşberî gihîştina her du evîndaran. Çimkî Xelîl Beg ji malmîran û began e û ne ji alîyê malbata wî ve ne jî ji alîyê gel ve dê maqûl û birûmet nehata dîtir ku Xelîl Beg, Gewrê ji bo xwe anîba. Bi heman rengî Xelîl Beg kesekî misilman bû, li gorî bawerîya wî û bawermendên derdorê wî tu wextî nedihate qebûlkirin ku misilmanekî bi êzîdîyekê ra bizewice û serê xwe bike yek. Helbet ji alîyê êzîdîyek ve jî dê ev bihevrebûn nehata qebûlkirin. Îcar di destanê da ev xal qet nayêne behskirin. Tenê berî ku ev rûdan di nav xelkê da veguhere vegêrana destanî weku heyranên (stran, kilam) Xelîl Beg û Gewrê di nav xelkê da belav bûne ku di bendekê da ev cudatîya statuyê û weku asteng li pêşberî evîndaran wiha hatîye gotin:

Bazîdê vir da xaç e

Zêr li enîya gewr bûne tac e

Kê dîtîye law begzade be kiç kurmanc e (Kurd 01, 1860: wr. 56)

Dema ku ev rûdan derbasî vegêrana destanî bûye, astengî û astengêr wecheke din wergirtine. Weku li jor jî me behs kir, bêyî ku di paşxaneyê dîrokî da kesekî wisa hebe, fesad û bêbext û derewînek, helbet qurbanek hatîye hîlbijartin ku ew jî Xelo ye. Xeloyê xulam... Xelo li gorî varyantan carinan xulamê bavê Gewrê ye, carinan xulamê Xelîl Begê ye, carinan xulamê apê Xelîl Beg, Mehmûd Paşa ye. Lê Xelo di hemû varyantan da jî ew kes e ku bi fesadî, bêbextî, hesûdî, derew û hîleyên xwe nahêle Xelîl Beg û Gewrê bigihîjin hev. Xelo di vê destanê da her çiqas di serî da jî hebe heya epîzoda pêncem rola astengêr nagire. Kengî evîna Gewrê bo Xelîl Beg kifşe dibe, wê çaxê Xelo dest bi hîle û astengîyan dike.

Li vir em ê di şeş heft epîzodên dawî yê destanê da hin jêgirtinan parve bikin da ku nîşan bidin ka Xelo çawa weku fesad, bêbext û qurbanekî hatîye afirandin.

Di epîzoda pêncem da çavpêketina ewil a Xelîl Beg û Gewrê çêdibe û li vir her çiqas Xelîl Beg bixwaze guhê xwe bide bangawazîya Gewrê û mêla wê bike jî Xelo her carê manîyan derdixe û dibe asteng û li ser vê yekê Gewrê derheqê Xelo da wiha dibêje:

“Eyšan Xanim¹⁵ digo Xelîl Bego Subhan golê lawo li vî kirî
Kuro qey tu nizanî min û te me qaş û gustîlê law xwe guhirî
Bes e berbayê Xeloyê fesad nekeve were derbas bibe li vî bihurî
Lo lo lawo bajo here derê mala bavê mi porkurê lawiko dîno lo lo derdê dila”
(Heçî Mihemed İvak, 2020)

“Xelîl Bego Sivhan Gol bişewite lo lo ax lo lo ê bi dar û bî ne
Malmîrato canîyê binîya xu hêdî bajo lo lo ax lo lo ê meêşîne
Malmîrato haya te ji te hebe, wele ew Xeloyê Şivan e lo lo ax lo lo ê te
dixapîne.
Gelo dayê dayê dayê wey porkurê Xezal te çi kir.” (Yasin Kaya, 1998)

“Dibê erê sîyaro bira bişewite şewitîya Sebxan Golê hey lo lo wê bi çem e
Te mal şewityo çem dikişe berîyayê erê wele çem e
Erê sîyaro wele îro çendê mi tamam bû ez aşiqê hey lo lo bejna te me
Bi xebra Xeloyê bavêzdî neke, Perîşan im qîza Emer Axayê me hey lo lo ez bi
xwe me” (Mihemedê Panîyê, 1979)

Di epîzoda şeşem û heftem da dema ku Xelîl Beg tê derê mala bavê Gewrê
û ew û Xelo dibin mêvanê bavê wê, Xelo li wir jî rehet nasekine, dixwaze xwe
weku Xelîl Beg, mîrzade nîşan bide û Xelîl Beg jî weku xulamê xwe. Li ser vê yekê
fêla Xelo kifş dibe û îcar Xelo li pey Gewrê dikeve ku bi zorê serê xwe pê ra bike
yek. Gewrê li ser vê derbekê li nav serê wî dixê û Xelo piştî vê yekê berê xwe dide
Kela Bazîdê cem Mehmûd Paşayê apê Xelîl Beg û bêbextîyan li Xelîl Beg dike. Fêl
û hîleyên Xelo yên li mala bavê Gewrê di varyantekê da bi devê Gewrê wiha tê
gotin:

Tu berê xwe bidê Têlî Perîşana birazaya Emer Axa sê sed zêrê erebî hebûn
heyla li minê korê rebenê zêra li ser enîyê zêr mefreq e.

Êzê nûke berê xwe deme Xeloyê bavêzdî zerbekê li nav çava bidem go hey
Têlî Perîşana min li min narehet bît, berê xwe bidê eman Xelîl Begê mino
narehet e.

Eman dê bêjît Têlî Perîşana minê korê zor neheq e

Dê hayê bego Xelîl Bego ê mergê min bi gorî canê min bi heyrano
(Varyanteke Behdînî, Îcraker Nedîyar)

Di epîzoda heştam û nehem da dema ku Xelo, Mehmûd Paşa dixapîne û bi
ser mala Xelîl Beg da dibe û li wir Xelîl Beg digirin, wî bi şirîtekê, bi stûnê ve girê

---

¹⁵ Me berê jî gotibû ku di varyantan da navê Gewrê/Helê bi navên weku Perîşan, Eyšan, Gozel û hwd. diguhere.

didin. Xelo li vir ji bo ku rûmeta Xelîl Beg binpê bike fêleke din dike û diçe Gewrê tîne li ber çavên Xelîl Begê li ser çonga Mehmûd Paşa dide rûniştandinê û bi van gotinên xwe yê jêr Xelîl Beg wiha diqirçicîne:

Xelo digo Mehmûd Paşa Subhan golê ca bi rez e

Law ca rabe bi dîyê çavê Xelîl Beg, mîrê zirav, sifetê Eyşan Xanimê tu bigeze

Bila wilo mîrê mi ra bibe kul û derdo tev merez e

Ez ê bêjim lo lo ax lo lo derdê giraaayn (Hecî Mihemed İvak, 2020)

Di epîzoda dehem û yazdehem da Xelîl Beg û Gewrê di halê hêsîrbûyî da çav bi hev dikevin û helbet yê ku Gewrê dixapîne û tîne ser Xelîl Begê hêsîrbûyî, Xelo ye û dîsa bi fêlekê vê yekê pêk tîne. Tizbîya Xelîl Begê dibe nîşanî Gewrê dide herweku Xelîl Beg ew dabê û Gewrê tîne oda mêvanan li ser Xelîl Begê. Li wir dilê Gewrê bi Xelîl Begê dişewite wiha bangî Mehmûd Paşayê apê Xelîl Beg dike ku tê da dibêje ber bayê fesadîya Xelo nekeve:

Dibê erê Xelîl Bego zozanê Sebzanê hey lo lo li guhê pirê

Le darikê destê Xelîl Begê mi ji jîşelaza hey lo lo girê bi girê

Mahmûd Paşa te mal şewityo ca bêje bûkê bextreşê hey lo lo bira mirê.

De tu were ji boy xebera mi keçikê ji boy fesadîya Xeloyê bavêzdî Xelîl Begê birazîyê xwe nexê darê hey lo lo dar pêçirê. (Mihemedê Panîyê, 1979)

Di epîzoda dawî da xuyaye ku Xelîl Beg û Gewrê can dane û êdî dora tohildanê ye. Li gorî hin varyantan yê ku li dû Xelo û Mehmûd Paşa dikeve bo ku heyfê hilîne yan wan ceza bike birayê Xelîl Beg, Mehmed Beg e. Dema ku Mehmed Beg heyfa Xelîl Beg û Gewrê distîne û wiha davêje ser birayê xwe û li wir hem Xelo hem jî apê xwe sûcdar dibîne:

Mehmed Begê digo bira Subhan golê law li vî banî

Xelîl Bego bira dengê mi bi guhê te da here; tu bizanibî mi kopekê apê te, Xelo ji te ra law hedîye anî

Ez ê bêjim lo lo ax lo lo derdê giraaayn (Hecî Mihemed İvak, 2020)

Bi vî rengî em ji serê destanê heya dawîyê tê digihîjin ku yê bûye sebeb ku evîndar nehîhêjine hev Xelo bûye. Mehmûd Paşa jî dîsa bi destê Xelo hatîye xapandin û sorkirin. Lêbelê em di paşxaneyê dîrokî da piçik bi nav û dengê Xelo yan jî evîndarekî din ê Gewrê nahesin û pir eşkere pê dizanin ya ku bûye sebebê negihîştina hev a her du evîndaran ferqa statuya çînî û bawerîya herduyan e.

Herî dawî divê em vê xalê jî li vir destnîşan bikin ku dengbêj û îcrakerên destana Xelîl Beg û Gewrê, ev rûdan û motifên tê da hema hema bibêje li ser motifên destana Memê Alan ava kirine. Dema kesek vê destana Xelîl Beg û Gewrê bixwîne an guhdarî bike, dê pir bi rahatî wê hevterîbîyê di navbera her du destanan da bibîne û hîs bike. Loma Xelo her weku bi awayekî din kopyayekî

Beko ye. Jixwe di varyanteke destana Xelîl Beg û Gewrê da îcraker vê yekê wiha tîne ziman:

Têlî Perîşan bi sê denga gazî dike berê xwe bide kewa gozel hewar Xudê ji kêlîyêt bilind dixwîne

Eman berê xwe bidê malxirab Mehmûd Paşa mamê Xelîl Begê mino çendî dîne

Wala qeseta Xelîl Begê min weku qeseta **Alan Memê Xatûn Zîn** e

Dê hayê bego Xelîl Bego

Hey mêrê mêrano mergê min bi gorî canê min bi heyrano (Varyanteke Behdînî, Îcraker Nedîyar)

Encam

Di encama vê xebatê da bêtir ‘eyan bû ku çemka destanê çemkeke berfireh e. Çi epîk çi romantîk bo vegêranên gelêrî yên xwerû menzûm yan jî pexşan-menzûm têkel dikare bê gotin ku me bi vê nêrînê ceribandinek pêşkêş kir.

Destanên evînî yên mêjûyî bi piranî pal û piştta xwe didin rastîyeke tarîxî ku ev her du nimûneyên me xaseten nimûneya Xelîl Beg û Gewrê bi aşkerayî vê isbat dike.

Di peywenda evîna trajîk da kifş bû ku sebebên civakî bi piranî tînen sansurkirin û ji dêvla wan karakter û motîfên weku Beko û Xelo ji hêla îcraker, xelk û otorîteran ve weku asteng tînen afirandin.

Xaleke dîn a muhîm ku hate kifşê ew e ku destana Memê Alan di nav îcrakeran (dengbêj, beytbêj û hozan) da gelek berbelav e. Piştî vê destanê îcrakeran rûdanên din ên tarîxî jî dema ku bi destankî vegêrane, ji motîf, zîncîreya rûdanê û karakterên destana Memê Alan sûd wergirtine ku honandina destana Xelîl Beg û Gewrê nimûneya şênber ya vê angaştê ye.

Ji mînakên me dayî jî hate famkirin ku ne ew astengên di vegêranan da bin, evîna tê da dê rengê trajîkbûnê negirin. Xisûsen ji ber ku rûdanên di destanên evînî yên mêjûyî yên Kurdî da di tarîxê da jî bi awayekî trajîk qewimîne loma ev motîf û karakter jî mecbûrî hatine afirandin.

Pirbûna evîna trajîk di van destanan da nasnameyeke xasî destanên evînî yên mêjûyî yên Kurdî ye. Çimkî dema meriv bi yên Tirkî ra miqayese dike, ev alîyên destanên Kurdî bi êşkeryê xwe dide der. Di yên Tirkî da evîndar bi piranî ji astengan diborin û digihêjin hev. Mimikûn e ev xisûsiyê bi karaktera Kurdan va jî peywendîdar be. Çimkî li cem Kurdan xurûra namûsê bi ser gelek tiştan da ye. Bi ser can, mal û carinan bawerîyê da ye. Îcar ger evîndar negihîjin hev jî ew xulqiyeta Kurd rê nade ku evîndar bigihîjin kesine din jî. Divê her du di dawîyê da bimirin da ku ew xurûra wan bînpê nebe.

Çavkanî

- Alakom, R. (2014). Bir İzmir Levanteni Auguste Jaba. *Kürt Tarihi*. Sayı: 11. ss. 48-55.
- Alakom, R. (2017). Evîneke Romantik-Trajîk: Şaxên Destana Xelîl Begê. *Nûbihar*. Sal: 25. Cild: 21. Hejmar: 140. r. 12-21.
- Atti, H. (2013). *Lêkolîneke Folklorî li ser Destana Mem û Zînê*. Teza Çapnebûyî ya Masterê. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü.
- Aykaç, Y. (2020). *Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başgöz, İ. (2012). *Türkülü Aşk Hikâyeleri: Bir Gösterim Olarak*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Boratav, P.N. (2011). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Gültekin, M. (2015). *Di Arşîva Prof. Ferdinand Justi de Mela Mehmûd Bazidî. Nûbihar*. Hejmar: 131. r. 16-18.
- Jaba, A. (1881). Ghevri et Ses Chansons Extrait de L'histoire Moderne de Kurdistan (Manuscrit) par Mahmoud Bazidi. *Bulletin de l'Athénée Oriental*. Nr. 3. p. 145-158.
- Jaubert, P.A. (1821). *Voyage en Armenie et en Perse*. Paris: Pelicier Nepveu.
- Kaplan, Y. (2019). *Beyt û Destanên Kurdî*. İstanbul: Nûbihar.
- Kaya, H. (2020). Bayezid Sancakbeyi İshak Paşa Üzerine Bir Araştırma. *e-Şarkîyat İlmî Araştırmalar Dergisi*. Cilt:12 Sayı:1 (26). Sayfa: 20-35.
- Lescot, R. (1942). *Textes Kurdes Deuxième Partie Mamé Alan*. Beyrouth: Institut Français de Damas Collection de Textes Orientaux.
- Oğuz, M.Ö. (2008). *Halk Hikâyeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Şerefexanê Bedîsî (2007). *Şerefname*. (Wer.) Ziya Avci. Çapa Sêyem. Stenbol: Avesta.
- Thompson, S. (1955-1958) *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends, (Revised and Enlarged Edition)*, Bloomington: Indiana University Press.

Çavkanîyên Destnivîs

- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Daire Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Dahiliye. (C.DH.) 34-1679.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Daire Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Maliye. (C.ML.) 41-1873.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Daire Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak. (TS.MA.e) 1268-81.
- Koleksiyona Aleksandre Jaba, Klasor no: Kurd 01 (1860), wr. 1-58.
- Koleksiyona Aleksandre Jaba, Klasor no: Kurd 02 (1860), wr. 1-61.
- Koleksiyona Aleksandre Jaba, Klasor no: Kurd 49 (1860), wr. 1-26.
- Koleksiyona Aleksandre Jaba, Klasor no: Kurd 54 (?), wr. 1-4.

Çavkanîyên Devkî û Online

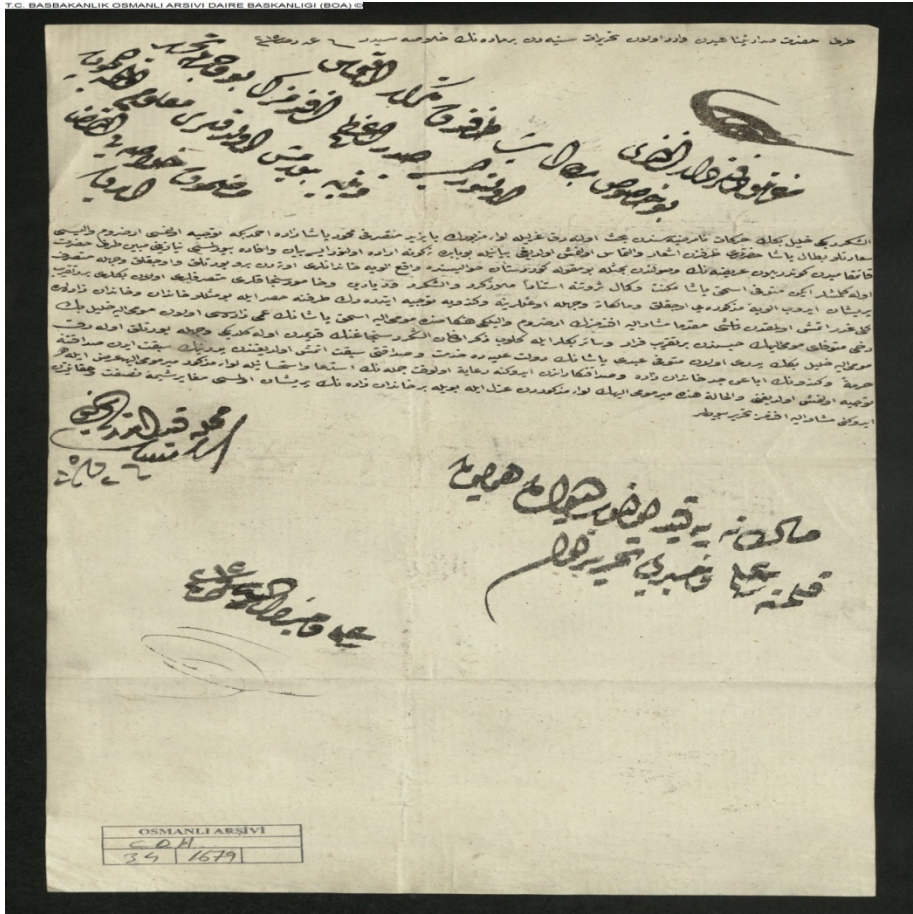
Hecî Mihemed Îvak (2020). Varyantek: Xelîl Beg û Xelo. (Berhevkar) Kenan Subaşî. Milazgîr. Gundê Şêbo.

Îcraker Nedîyar (?) Varyanteke Behdînî: Xelîl Beg û Têlî Perîşan. (Berhevkar) Yaşar Kaplan.

Mihemedê Panîyê (1979). Varyantek: Xelîl Begê Mahmûd Paşa. Kanala Youtube Dengbej Memede Panîye, <https://www.youtube.com/watch?v=VDzVQyu2-54> (Dîtin 10.10.2022)

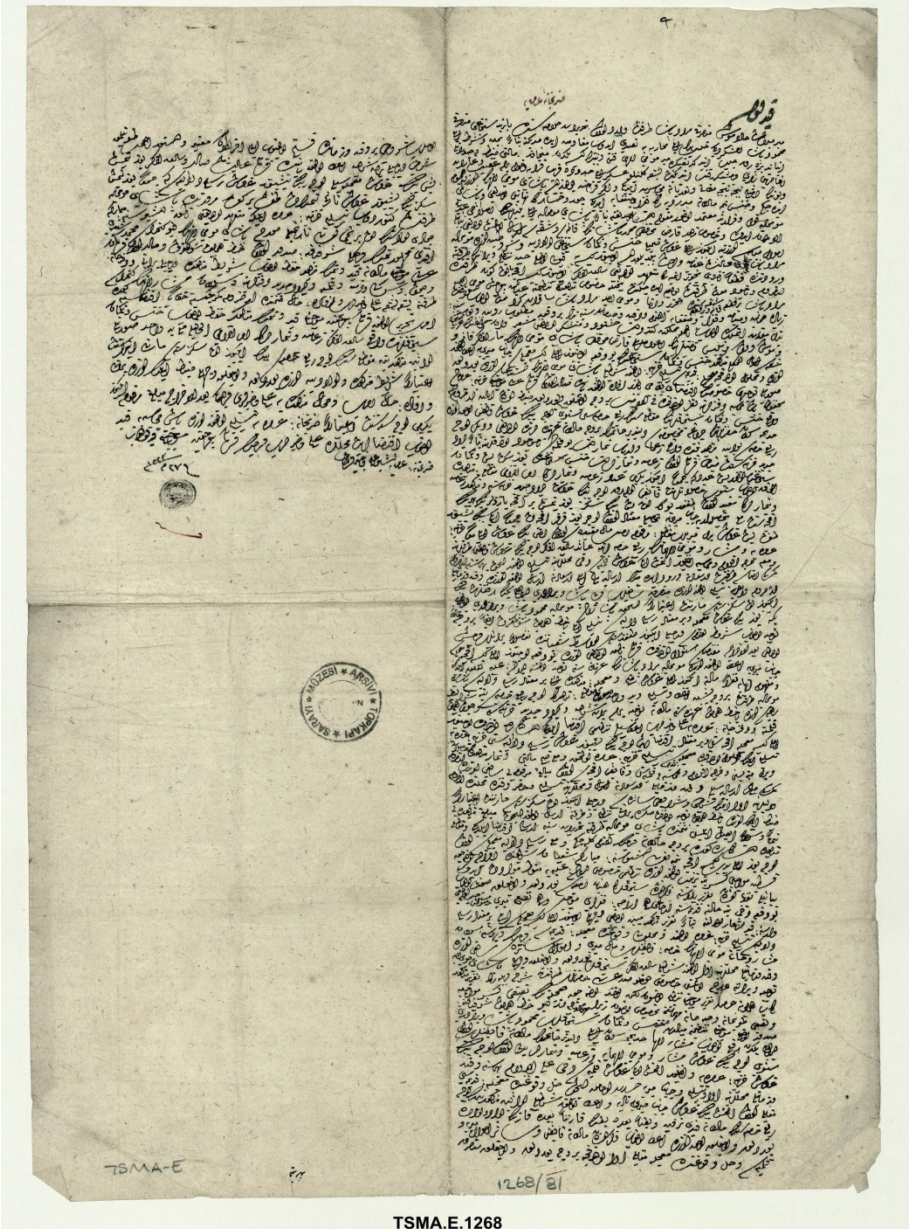
Yasin Kaya (1998). Varyantek: Xelîl Beg û Xezalê. (Berhevkar) Ayhan Yıldız. Hezo. Gundê Holê.

Pêvek

Destnivîs 1: Sala H.1215/M.1800î derbarê ‘ezilkirina Xelîl Beg û tayînkirina Ehmed Begê kurê Mehmûd Paşa di şûna wî da ji bo Eleşkurdê (BOA, C.D.H.: 34-1679).

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Destnivîs 2: Sala H.1227/M.1812an derbarê kuştina Xefil Beg a ji teref Mehmûd Paşa û zilma Mehmûd Paşa ya li ser gel û di encamê da paşdastandina sencaqên Xinûs û Tekmanê ji wî û birayê wî Îbrahim Paşa û dayîna van sencaqan bo Mîrê Mîranê Mûşê Mûrad Paşa (BOA, TS.MA.e: 1268-81).

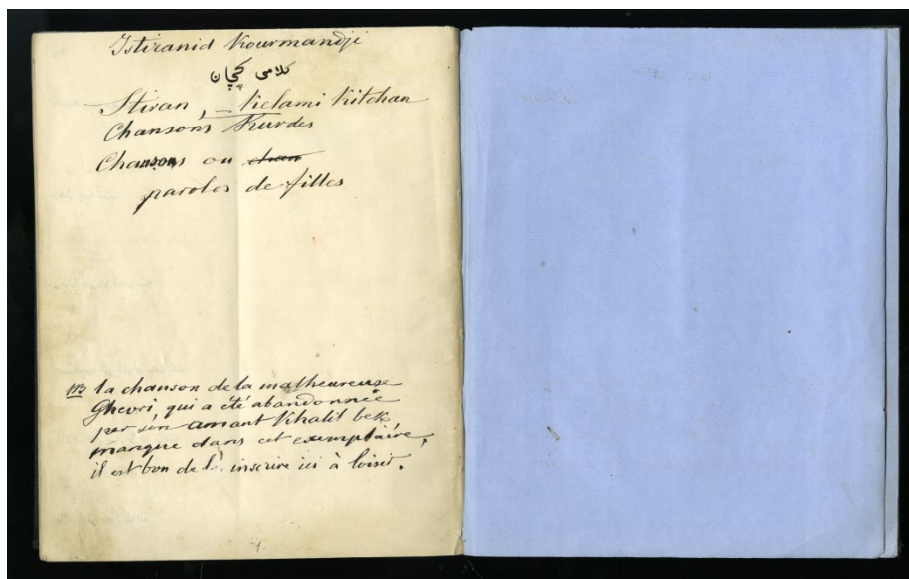

No. 2.

4

Chansons des amours de Shevri et de
Khalil bek en langue kurde.

Dans le recueil de chansons dites
Stiran, autrement, Telamid hitchan,
se trouvent les chansons des amours de
Shevri et Khalil bek, que les filles kurdes
chantent encore aujourd'hui dans les
environs de Baiazid. Voici ce qu'on
raconte à l'égard de ces deux amants:
Khalil bek ^{était} fils d'Abdi pacha de la
famille noble kurde de Tcholan dont
les ancêtres exerçaient pendant long
temps un pouvoir absolu dans la pro-
vince d'Alachkind. Il vivait auprès
de son cousin Mahmoud pacha,
gouverneur de Baiazid en l'année
1210 del'hégire. Khalil bek, jeune et
riche, passait son temps comme un
seigneur dans la joie des plaisirs. Se
trouvant un jour à la chasse, il rencontra

Destnivîs 4: Heyranên Xelîl Beg û Gewrê ne ku ji 61 wereqan pêk tê û ev wereqa yekem e. Weku Istranêd Kurmancî-Kilamê Kiçan hatîye binavkirin (Kurd oz, 1860: wr. 1-61).